

УДК 341.218.3

Задорожній О.В.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Хмельова І.Є.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПИТАННЯ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИПИНЕННЯМ ІСНУВАННЯ СРСР: АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЇ «НУЛЬОВОГО ВАРІАНТА»

Стаття присвячена аналізу правонаступництва України у зв'язку з припиненням існування СРСР. Було досліджено існуючу договірну базу з цього питання та основні принципи вирішення даної проблеми, які були покладені в основу процесу правонаступництва. Стаття також аналізує спірні питання, які виникли між державами в ході правонаступництва. Було вивчено концепцію «нульового варіанту», яка часто пов'язується з проблематикою правонаступництва у зв'язку з припиненням існування СРСР. Стаття доводить, що вищезгадана концепція не може бути застосована, оскільки вона не підтверджена ні на рівні міжнародного звичаю, ні на договірному рівні. А питання про розподіл власності СРСР між Україною та Росією і досі не вирішене.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародний договір, правонаступництво, нульовий варіант, Україна.

Постановка проблеми. У зв'язку з докорінною зміною українсько-російських відносин, ще більш актуальним стає питання аналізу всіх спірних аспектів у відповідності до засад міжнародного права. Саме тому остаточне врегулювання питань правонаступництва є важливою та нагальною темою для дослідження.

Питання правонаступництва та його засад досить детально вивчене в доктрині міжнародного права, що можна пояснити високим значенням даного інституту не лише для теорії, але і для практичного виміру. Так, розподіл власності та активів має прямий зв'язок з економічними відносинами, правонаступництво щодо архівів тісно пов'язане з історичною пам'яттю народу та національною безпекою.

Пра правонаступництва України у зв'язку з припиненням існування СРСР завжди було складним і не до кінця розв'язаним питанням, яке ще більше загострилось у зв'язку зі зміною в характері відносин між Україною та Російською Федерацією. Саме тому метою статті є дослідження міжнародно-правової основи правонаступництва, а також обґрунтування неможливості практичного застосування так званої концепції «нульового варіанту».

Виклад основного матеріалу. Пра правонаступництво держав означає зміну однієї держави іншою у несенні відповідальності за міжнародні відносини певної території, перехід ряду прав та обов'язків. При правонаступництві мають місце: держава-попередник (держава, яка була змінена іншою при правонаступництві) і держава- правонаступник (держава, яка прийшла на зміну попередника). Підставами для виникнення питання про правонаступництво називають деколонізацію, об'єднання або поділ держав, передачу частини території іншій державі тощо.

Довгий час основою інституту правонаступництва становили звичаєві норми міжнародного права, проте в кінці 70-х – на початку 80-х років у Відні були проведені міжнародні конференції з кодифікації норм щодо правонаступництва, на яких були прийняті Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо міжнародних договорів 1978 р. і Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1978 р. (не вступила в силу) [1]. В той же час, і досі існує принцип, за яким питання правонаступництва вирішуються за домовленістю між зацікавленими суб'єктами.

Початком процесу вирішення питань правонаступництва у зв'язку з припиненням існування СРСР можна вважати Мінську угоду від 8 грудня 1991 р., підписану Україною, Росією та Білоруссю, та Алматинську Декларацію країн СНД від 21 грудня 1991 р. Було встановлено, що СРСР як суб'єкт міжнародного права припинив своє існування. Одночасно 21 грудня була прийнята Постанова глав держав СНД, в якій зазначалось, що «Держави Співдружності підтримують Росію в тому, щоб вона продовжила членство СРСР в ООН, включаючи постійне членство в Раді Безпеки, та інших міжнародних організаціях» [2]. Як правило, саме цим рішенням російська доктрина обґрунтовує тезу про те, що Росія є продовжувачем, наступником СРСР. На нашу думку, такі обґрунтування базуються на спотворенні фактів, оскільки навіть вищезазначений документ стосувався лише правонаступництва у багатосторонньому міжнародному договорі – Статуті ООН. Всі інші питання залишались невирішеними.

Подальшим кроком став Меморандум про порозуміння з питань правонаступництва щодо договорів колишнього Союзу РСР від 6 червня 1992 р., який встановив, що питання про участь у договорах, що становлять взаємний інтерес, вирішується відповідно до принципів і норм міжнародного права кожною державою-учасницею самостійно, у залежності від специфіки конкретного випадку, характеру й змісту того або іншого договору. Такий підхід був втілений і в Законі України «Про правонаступництво України» [3].

Найбільш гострими питаннями були ті, що стосувались розподілу власності. Так, згідно з Договором про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР від 4 грудня 1991 р., сторони домовились, що частка кожної з них у загальній сумі боргу та активів визначається з урахуванням виробленого національного прибутку, експорту, імпорту та чисельності населення (ст. 4 Договору – РФ 61,34%, Україна – 16,37%). 6 липня 1992 р. країнами-учасницями СНД підписано Угоду про розподіл усієї власності Союзу РСР за кордоном, 2 серпня 1992 р. набрала чинності Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про реалізацію права на закордонну власність колишнього СРСР. В даних угодах ще раз підтверджувались вищезазначені відсотки.

В той же час, Російська Федерація в односторонньому порядку обрала інший шлях вирішення проблеми. Б. М. Єльцин в 1993 р. дав доручення уряду залагодити розподіл власності на двосто-

ронній основі, а не на базі уже досягнутих домовленостей. Відповідно до Указу Президента РФ від 8 лютого 1993 р. РФ як держава-продовжувач СРСР перейняла на себе всі права на закордонну власність СРСР та обов'язки по її використанню. 10 лютого МЗС України заявило, що односторонні рішення РФ суперечили міжнародному праву та порушували права інших держав-суб'єктів колишнього СРСР. Більш того, МЗС України неодноразово зверталось нотами до зарубіжних держав з проханням не перереєструвати майно на РФ. Особливо важливим є те, що заперечення України унеможлилювали утворення міжнародного звичаю.

Появу концепції «нульового варіанту» пов'язують з Угодою між Україною і Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва стосовно зовнішнього державного боргу та активів колишнього Союзу РСР від 9 грудня 1994 р. [2]. Ст. 3 встановила, що «Україна передає, а Російська Федерація бере на себе зобов'язання по виплаті частки України у зовнішньому державному борзі колишнього Союзу РСР станом на 1 грудня 1991 р.». Ст. 4 говорить про те, що «для виплати частини зовнішнього боргу, закріпленого за Україною, Україна передає, а Російська Федерація приймає частку України в активах колишнього Союзу РСР станом на 1 грудня 1991 р.». В той же час, в ст. 6 зазначено, що «Угода набуває чинності з дати обміну повідомленнями про виконання внутрішньодержавних процедур, необхідних для набуття нею чинності». Верховна Рада України не ратифікувала дану угоду. Більш того, ВР України 19 лютого 1997 р. прийняла Постанову «Про порядок ратифікації Угоди між Україною та Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР» [4], в якій було підтверджено статус України як повноправного правонаступника активів колишнього СРСР. Питання про доцільність прийняття Закону України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР» вирішено було розглянути лише після виконання уповноваженими органами РФ ряду вимог, в тому числі надання повної інформації про обсяги пасивів та активів СРСР. Загалом, умови, передбачені п. 1 Постанови так і не були виконані, тому і концепція нульового варіанту на сьогодні може вважатися лише доктринальною теорією або потенційним шляхом вирішення проблеми, а не реально існуючою дій-

сністю у відносинах України та Російської Федерації.

Висновки. Таким чином, концепція «нульового варіанту» не підтверджена ні на рівні міжнародного звичаю, ні на договірному рівні. А питання розподілу власності СРСР залишається актуальним. Більш того, нещодавня заява МЗС РФ про те, що Росія готова до переговорів з Києвом щодо розподілу майна СРСР, якщо Україна компенсує Росії 20 млрд. доларів, виглядає необгрунтованою, оскільки за весь час обсяги реальних активів та пасивів СРСР жодного разу не оголошувались та офіційно не встановлювались.

Більш того, Угода між Україною і Російською Федерацією про врегулювання питань право-

наступництва стосовно зовнішнього державного боргу та активів колишнього Союзу РСР від 9 грудня 1994 р., яка встановлювала «нульовий варіант», не була ратифікована Верховною Радою України, і тому не може вважатись чинним міжнародним договором. Україна неодноразово заперечувала проти односторонніх дій РФ, які нівелювали досягнуті в 1991–1992 р. домовленості (Україна мала отримати 16,37% активів СРСР), що унеможливило виникнення міжнародного звичаю. Питання про розподіл власності СРСР між Україною та Росією і досі не вирішене. Україна як правонаступниця СРСР має право на повну інформацію про відповідні активи та пасиви та на власну частку майна СРСР.

Список літератури:

1. Бирюков П. Н. Международное право: [учебное пособие] / П. Н. Бирюков. – М. : Юристъ, 1998. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bibliotekar.ru/mezhdunarodnoe-pravo-3/36.htm>.
2. Буткевич В. Г., Мищик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії : [підручник] / за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
3. Про правонаступництво України: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>.
4. Про порядок ратифікації Угоди між Україною та Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР : Постанова ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/86/97>.

ВОПРОСЫ ПРАВОПРЕЕМСТВА В СВЯЗИ С ПРЕКРАЩЕНИЕМ СУЩЕСТВОВАНИЯ СССР: АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ «НУЛЕВОГО ВАРИАНТА»

Статья посвящена анализу правопреемства Украины в связи с прекращением существования СССР. Было исследовано существующую договорную базу по этому вопросу и основные принципы решения данной проблемы, которые были положены в основу процесса правопреемства. Статья также анализирует спорные вопросы, возникшие между государствами в ходе правопреемства. Было изучено концепцию «нулевого варианта», которая часто связывается с проблематикой правопреемства после прекращения существования СССР. Статья доказывает, что вышеупомянутая концепция не может быть применена, поскольку она не подтверждена ни на уровне международного обычая, ни на договорном уровне. А вопрос о распределении собственности СССР между Украиной и Россией до сих пор не решен.

Ключевые слова: международное право, международный договор, правопреемство, нулевой вариант, Украина.

SUCCESSION ISSUES RESULTING FROM THE DISSOLUTION OF THE SOVIET UNION: ANALYSIS OF THE SO-CALLED CONCEPT OF “ZERO OPTION”

Succession occurs when one state ceases to exist or loses control over part of its territory, and another state comes into existence or assumes control over the territory lost by the first state. The 1978 Vienna Convention on Succession of States in Respect of Treaties (hereafter, the 1978 Vienna Convention) defines state succession as “the replacement of one state by another in the responsibility for the international relations of territory”. The phenomenon is protean: decolonization, unification, and separation are the possible occurrences of state succession. International law has not yet satisfactorily delineated the legal effects of State succession, especially on commercial or property obligations. Notwithstanding certain developments within the law, many issues remain unresolved. Traditional theses regarding State succession, when applied to particular cases, remain ill-fitting. Much thought has been given to the topic of the effects of state succession, but it should be mentioned that each particular case must be studied on its merits. This article analyzes the succession of Ukraine in connection with the termination of the USSR. Existing legal framework as to this issue and the

basic principles for solving this problem, which formed the basis of the succession process, were investigated. The article also examines the controversial issues that have arisen between the States as to the succession. The so-called concept of "zero option", which is often associated with the problems of succession after the cessation of existence of the USSR was studied. Paper argues that the abovementioned concept cannot be applied because it is not confirmed either by international custom, or by international treaties. Ukraine has repeatedly objected to the unilateral actions of the Russian Federation, that were contrary to the agreements achieved in 1991–1992 (Ukraine was to receive 16.37% of the assets of the USSR). This fact excludes the possibility of the formation of an international custom. The so-called 'zero option' agreement between Ukraine and the Russian Federation dated 9 December 1994 was not ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine, and therefore cannot be regarded as an international treaty in force. The question of the distribution of Soviet property between Russia and Ukraine is still not resolved. Ukraine, as a successor to the USSR, has the right to be fully informed of the amount of assets and liabilities of former USSR and is entitled to receive its share in the funds and property.

Key words: *international law, international treaty, succession, zero option, Ukraine.*